

Znanje, djelovanje i vjera

Uz 300. obljetnicu rođenja i 220. obljetnicu smrti Immanuela
Kanta (1724. — 1804. — 2024.)

*Josip Talanga**

Kada govorimo o filozofiji, često i nehotice govorimo o velikim filozofima. To nije pogrešno, ali na taj način zapostavljamo ono što filozofiju čini filozofijom — formulirati, analizirati i pokušati riješiti filozofske probleme. No, znamo li koji su to problemi? U odgovoru na to pitanje sigurno nećemo izbjeći spomenuti neke velike filozofe jer oni su često različito rješavali te probleme. Veliki su filozofi veliki jer su imali velik utjecaj svojim paradigmatiskim rješenjima. Kada ih proučavamo, pratimo kako shvaćaju, analiziraju i rješavaju neki problem. To nam je često lakši put kako doći do rješenja. Veliki, utjecajni filozofi u tom su prilično zavodljivi. Zavedu nas, pa ih suviše tumačimo, a riječ je o tom da to promijenimo i zauzmemo kritičan stav prema njihovim rješenjima te ponudimo svoja vlastita — koliko god to znamo i možemo.

Može se reći da veličina filozofa leži u njegovu utjecaju na filozofsku tradiciju — to znači da je pomogao drugim filozofima. Koji su od njih najveći? Ovisi o broju koji želimo navesti. Ovisi i o vremenu na koje se hoćemo ograničiti. Da ne govorimo o području filozofije koje nas zanima! Ipak bismo trojicu morali istaknuti kao najveće, odnosno najutjecajnije. To su Platon, Aristotel i Kant. Platon nam je svima drag, diskretno nas uvede u neki problem, povuče nas prema mogućemu rješenju i potom nas uz ironičnu primjedbu ili mistični odmak ostavi kao siročad da se sami snalazimo. Πλάτων je zapravo πλατεῖα νάρκη, široka električna raža koja nas opeče, kako je, šaleći se, označio svojeg učitelja. Kada ga puno čitamo i još više zavolimo, postajemo ἐνθουσιαστικοί, duboko nadahnuti njegovom filozofijom — stječemo trajnu sklonost o svemu raspravljati i sve analizirati.

Aristotel i Kant su drugačiji. Kada se uhvate nekoga problema, nisu opušteni kao Platon, ponešto su ukočeni i ozbiljno shvaćaju potrebu naći rješenje. Aristotelova filozofija odaje kontekst stvarne filozofske rasprave, veliku pozornost pridaje pobijanju. Također se vidi kako su njegova rješenja sustavno povezana, ali sistem je više zamišljen u njegovoj glavi. Pritom je primjerice važna razlika izme-

* Prof. dr. sc. Josip Talanga, zaslužni znanstvenik u miru, Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7890-6716>. E-adresa: josiptalanga@yahoo.com

du znanja i djelovanja, koju nitko nije tako dosljedno proveo kao Kant. Obojici je svojstveno o svemu nešto reći, za sve naći vlastito rješenje. Sporedni proizvod Aristotelova pobijanja je vrednovanje tradicije, trudi se dati pregled onoga što su zastupali filozofi prije njega. Tomu nasuprot Kant se ponaša kao da prije njega nije bilo filozofa, ne zanimaju ga opći pregledi.

Usporedimo li obojicu s obzirom na njihov utjecaj u cjelokupnoj filozofskoj tradiciji, Aristotelov utjecaj daleko nadmašuje utjecaj svih ostalih filozofa. Ima za to više razloga. Aristotel je 2.108 godina stariji od Kanta, a filozofija kao *quaedam anicula vitalis* nije starija od 2.600 godina. Njegov jezični stil nije jednostavan, često je prekratak, nedorečen i nerazumljiv, ali je ipak malo lakši i čitkiji od Kantova. Budući da su Aristotelova djela gotovo dva milenija bila osnova filozofskoga obrazovanja, svaki je redak njegovih djela zasićen mislima duge tradicije nadahnuća i tumačenja — preko tih tekstova može se rekonstruirati velik dio filozofske tradicije. Štoviše, ti su tekstovi često više katalogi problema nego uobičajene filozofske rasprave. Aristotel je ipak Filozof, još i danas. Kant je drugačiji. Ubraja se među najveće filozofe, ali o njemu se uvijek govori personalno, on nije metafora za filozofiju, nego paradigma individualnoga filozofa koji je preglednom formalnom strogošću i sustavnošću nametnuo svoja rješenja koja ni danas ne možemo zaobići.

Budući da nam se bliži Kantova obljetnica, dobro je podsjetiti se nekih činjenica. Kant je rođen prije 300 godina, rano u subotu, oko 5 sati, 22. travnja 1724. u Königsbergu, u Istočnoj Pruskoj, danas Калининградская область u Rusiji. Umro je u istom gradu 12. veljače 1804. U godini Kantova rođenja grad je sa skoro 60 tisuća stanovnika bio jedan od najvećih njemačkih gradova. Prema staromu pruskomu kalendaru dan Kantova rođenja bio je dan svetoga Emanuela, pa je upisan kao Emanuel Cant. Kasnije je to promijenio u Immanuel Kant. Od nekoga škotskoga trgovca čuo je da je prezime Kant škotskoga porijekla. Naivno je prihvatio tu tvrdnju, nije ju provjeravao. Danas znamo da to nije točno. Njegova je mama bila podrijetlom iz Nürnberga, s očeve strane vjerojatno su bili pruskoga podrijetla. Rođen je u pijetističkoj obitelji. Taj protestantski pokret ostavio je trag u njegovu shvaćanju religije i zadire u njegovu etiku. Ranije školovanje bilo je u tom duhu (*Collegium Fridericianum*). Tu je dobro naučio latinski — pisao ga je izvrsnim stilom, boljim nego što je njegov njemački, a duboko u starosti napamet je citirao rimske pjesnike. Počeo je studij u rodnom gradu na nižem, filozofskom fakultetu i kvalificirao se kao docent za rad na njemu. Nije htio upisati više fakultete (teologiju, pravo ili medicinu) jer ga to nije zanimalo. Za vrijeme studija, osim filozofijom, bavio se matematikom i prirodnim znanostima, a najveći utjecaj na njega imao je rano preminuli Martin Knutzen, pijetist i učenik Christiana Wolffa. Posebno ga je oduševio Newtonovom fizikom. Mladi Kant poznao je i Boškovićevu atomistiku — ne znamo je li izravno ili preko Mosesa Mendelssohna. Desetak godina, do 1755. kada je postao docent, radio je kao kućni učitelj u velikaškim obiteljima u okolici grada. U to se vrijeme jednom prilikom udaljio skoro 50 km od Königsberga. Dugo je čekao dok konačno nije dobio mjesto redovitoga profesora. U gradu su ga zvali “galantni docent” jer se

oblačio prema francuskoj modi, u žarkim bojama, s velikom sabljom oko pasa, koja je smetala 155 cm visokomu filozofu. Kasnije je preferirao zatvorenije boje i počeo koristiti Spazierstock. Ostao je neženja, ali uvijek je bio vrlo društven, posebno je rado razgovarao sa ženama. Predlagale su mu da napiše *Kritiku čistoga kuhanja*. Inače je imao čudnu naviku da uz svako jelo jede senf koji je sâm pripremao — imamo i onovremeni crtež koji ga prikazuje kako miješa senf. Omiljeno jelo mu je bio kuhani bakalar sa senfom. Zgrozio sam se kada sam to saznao, ali probao sam i nije loše.

Što je bio stariji, svoj je svakodnevni ritam sve više podređivao stalnomu radu. Budio se točno u 5 ujutro. Ustao bi, ogrnuo *Morgenmantel* i pušio lulu duhana, pa potom radio u radnoj sobi, do 1 popodne — s prekidima za predavanja u obližnjoj zgradi sveučilišta. To je bio Kantov najkreativniji dio dana. Na ručak — jedino njegovo jelo u danu — točno u 1 popodne, koji je trajao do 4, nekada i duže, pozivao je prijatelje i poznanike, u pravilu više njih. Polako su blagovali, raspravljali o politici i događajima u svijetu i gradu, ali i o znanosti. Nakon što je ispratio goste, sjeo je u naslonjač i čitao, a nerijetko je pritom i malo zaspa. Točno u 7 krenuo je u šetnju uvijek istom rutom. Nije htio stati ni kada je sreo i pozdravljao bliske prijatelje. Ostatak večeri proveo je čitajući. Točno u 10 išao je spavati. Taj svakodnevni red omogućio mu je učinkovit rad. Živio je život profesora koji je bio svijet za sebe. Budući da je radio na predhumboltovskom sveučilištu — a o bolonjskom modelu nije imao pojma — nije preko seminara bio u interakciji sa svojim studentima, nego ih je podučavao *ex cathedra*, a ostatak vremena provodio je u kreativnom razmišljanju i pisanju. S drugim filozofima komunicirao je samo preko njihovih objavljenih tekstova, dakle čitajući. Kako je Platonov i Aristotelov svakodnevni život izgledao, gotovo ništa ne znamo — ali sigurno su bili puno više i daleko dulje u kritičkoj izmjeni argumenata sa svojim učenicima jer su godina-ma zajedno stanovali i družili se.

Kantova predkritička filozofija zanimljiva je, ali tek 1781. objavom *Kritike čistoga uma* i nizom sličnih djela počinje nešto što je posve drugačije u odnosu na sveukupnu tradiciju. Tri su glavne teme koje prožimaju njegovu filozofiju: znanje, djelovanje i vjera — a to je obuhvaćeno pitanjem što je čovjek.

Problem znanja njegovo je osnovno polazište. Za razliku od klasične metafizike, koja polazi od pitanja što je bitak, što je to biti za ono što jest, Kant istražuje, na poticaj Descartesa, znanje o onom što jest. Pritom preferira izraz “spoznaja” jer ga zanima kako se znanje može analizirati na sastavne elemente i kako se potom konstituiru u spoznaju. Taj proces naziva “nastanak znanja”, ali ne misli vremenski, nego transcendentni nastanak, tj. kako se univerzalni, odnosno apriorni uvjeti znanja, a to su pojmovi i oblici sudova, povezuju sa sadržajem koji dolazi iskustvom preko naših osjetila. Metafiziku u pozitivnom smislu shvaća kao analizu tih formalnih uvjeta znanja, a njihovu primjenu kao transcendentnu filozofiju. Posljedice za mogućnost znanja o onom što nadilazi naše iskustvo očekivane su: naše znanje o duši kao takvoj, svijetu uzetom kao cjelina i Bogu kao drugosti svijeta nije moguće, to je samo nesigurna transcendentna metafizika. Kant je dakle klasičnu metafiziku zamijenio epistemologijom, a moguća spoznaja je znanje

znanosti koja empirijski istražuje i primjenjuje matematiku. Istinsko, egzaktno znanje osigurava samo fizika, ali predvidio je i mogućnost deskriptivnoga znanja za ono što se ne može matematizirati. Kantova analiza znanja kompatibilna je s modelom različitih znanosti koji danas prevladava, pa je zato i danas zanimljiva.

Drugo područje koje je bitno za njegovu filozofiju moralno je djelovanje. Ključni je problem kako opravdati moral. Osnovno je polazište, Humeovim poticajem, da se nikakvom objektivnom analizom ne može vrednovati moralno djelovanje. Opravdanje djelovanja događa se u našoj moralnoj svijesti, odnosno savjesti primjenom univerzalnoga zakona (za nas ljude kao kategorički imperativ) na opća pravila koja primjenjujemo u svakodnevnom životu. Kant je vjerovao da na takav način, uz ideal humanosti, trebamo i možemo iz perspektive svoje slobode maksimalno sačuvati slobodu drugih. To se događa u našoj savjesti i samo smo mi sami odgovorni za ono što činimo. Te se etičke pretpostavke prema njegovu shvaćanju nastavljaju i u političko–pravnom djelovanju: iz moralnoga djelovanja treba izlučiti objektivno spoznatljivo, slobodno vanjsko djelovanje, pretpostaviti ljudsko dostojanstvo kao vrhovno ljudsko pravo, dodati narodni suverenitet i uvesti rigidno odvajanje legislative, egzekutive i judikative — i dobivamo demokratsku državu. Taj se ideal, hvala Bogu, ostvaruje u našoj okolini i omogućuje više društvenoga blagostanja i osobne sreće.

Nada i vjera kod Kanta se nastavljaju na njegov etički ideal. Tu srećemo odraze pijetizma koji ga je pratio cijeli život. Pijetisti su duboko vjerovali u Boga, ali su također vjerovali da samo čistim moralnim djelovanjem možemo postati dostojni Božje milosti. Kant je time nadahnut, ali to radikalizira i vjeruje da moralnim djelovanjem, kao zamjenom za vjeru u transcendentno biće, možemo postati dostojni sreće i zagrobnoga života. Danas ne možemo zaobići činjenicu da sve manje ljudi vjeruje u Boga i shvaća Kristovu žrtvu. Tu nas Kant može potaknuti da poštujemo druge religije, ali i ateiste, kao i one koju su ravnodušni prema bilo kojoj religiji. Ljudska prava i prihvatljiva moralnost trebaju biti kriteriji našega odnosa prema drugima. Ali, ako smo vjernici, sami moramo primjenjujući te kriterije biti τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Možda je vjera dar Božji, ali moralno djelovanje nije jer ne bismo bili slobodni.